

ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ КЛАСТЕРНИХ ІНІЦІАТИВ В УКРАЇНІ

©2020 КОЛЕДІНА К. О., СЕМЕНОВА Г. І.

УДК 336.71; 658.114.5
JEL: D41; G21; O16

Коледіна К. О., Семенова Г. І. Формування банківських кластерних ініціатив в Україні

Встановлено, що посилення конкуренції на ринках фінансового посередництва в Україні, зокрема з глобальними банківськими групами, які володіють розвинутими банківськими технологіями, вимагає від українських банків прискорення інтеграції з іншими ланками соціально-економічної системи, іншими банківськими установами. Визначено, що вирішення цього завдання пов'язане з необхідністю становлення кластерних ініціатив на ринку фінансових послуг. Метою дослідження є виявлення можливостей створення в Україні об'єднань фінансових установ у вигляді банківського кластера. Для вирішення цього завдання запропоновано використати метод аналізу ієрархій. Побудовано ієрархічну модель вибору сценарію створення банківського кластера, яка складається з двох рівнів. Аргументовано вибір на першому рівні цієї моделі сукупності ознак, які властиві кластерним формам організації, а саме: територія, концентрація, інновації, конкуренція та взаємопов'язаність. На другому рівні ієрархічної моделі обґрунтовано вибір основних показників, що визначають формування банківських кластерів. Наведено узагальнюючі результати аналізу обраних показників. Обґрунтовано доцільність застосування трьох основних показників: кількості філіалів, фінансової стійкості та балансового прибутку банку, які максимально впливають на можливість створення банківського кластера. Проведено кластерний аналіз, за результатами якого сформовано шість банківських кластерів. Визначено, що основними перевагами створення банківських кластерів в Україні є: зміцнення іміджу регіональних кластерів, полегшення інформаційного обміну у бізнес-середовищі, пряме фінансування окремих проектів, розширення банківських мереж, сприяння транснаціональним зв'язкам з іншими кластерами чи регіонами.

Ключові слова: кластер, кластерний аналіз, банківський кластер, ринок фінансових послуг.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-5-364-369>

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 9.

Коледіна Катерина Олександрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61000, Україна)

E-mail: koliedinakateryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3928-8684>

Семенова Ганна Іванівна – старший викладач кафедри фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61000, Україна)

E-mail: annaishk2903@gmail.com

УДК 336.71; 658.114.5
JEL: D41; G21; O16

Коледина Е. А., Семенова А. И. Формирование банковских кластерных инициатив в Украине

Установлено, что усиление конкуренции на рынках финансового посредничества в Украине, в частности с глобальными банковскими группами, которые обладают прогрессивными банковскими технологиями, требует от украинских банков ускорения интеграции с другими звеньями социально-экономической системы, другими банковскими учреждениями. Определено, что решение этой задачи связано с необходимостью становления кластерных инициатив на рынке финансовых услуг. Целью исследования является выявление возможностей создания в Украине объединенной финансовых учреждений в виде банковского кластера. Для решения этой задачи предложено использовать метод анализа иерархий. Построена иерархическая модель выбора сценария создания банковского кластера, которая состоит из двух уровней. Аргументирован выбор на первом уровне этой модели совокупности признаков, присущих кластерным формам организации, а именно: территория, концентрация, инновации, конкуренция и взаимосвязанность. На втором уровне иерархической модели обоснован выбор основных показателей, определяющих формирование банковских кластеров. Приведены обобщающие результаты анализа выбранных показателей. Обоснована целесообразность применения трех основных показателей: количества филиалов, финансовой устойчивости и балансовой прибыли банка, которые максимально влияют на возможность создания банковского кластера. Проведен кластерный анализ, по результатам которого сформировано шесть банковских кластеров. Определено, что основными преимуществами создания банковских кластеров в Украине являются: укрепление имиджа региональных кластеров, облегчение информационного обмена внутри бизнес-среды, прямое финансирование отдельных проектов, расширение банковских сетей, содействие транснациональным связям с другими кластерами или регионами.

Ключевые слова: кластер, кластерный анализ, банковский кластер, рынок финансовых услуг.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 9.

Коледина Екатерина Александровна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61000, Украина)

E-mail: koliedinakateryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3928-8684>

Семенова Анна Ивановна – старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61000, Украина)

E-mail: annaishk2903@gmail.com

UDC 336.71; 658.114.5
JEL: D41; G21; O16

Koliedina K. O., Semenova H. I. Formation of the Banking Cluster Initiatives in Ukraine

It is determined that increased competition in the financial media markets in Ukraine, in particular with global banking groups that have progressive banking technologies, requires Ukrainian banks to accelerate integration with other elements of the socio-economic system, other banking institutions. It is defined that the solution to this problem is connected with the need to create cluster initiatives in the financial services market. The research is aimed at identifying oppor-

tunities for the creation of associations of financial institutions in Ukraine in the form of a banking cluster. It is suggested that a method of hierarchy analysis should be used to solve this task. A hierarchical model of choosing a bank cluster scenario is built up, which consists of two levels. The choice at the first level of this model of the set of features inherent in cluster forms of the organization, namely territory, concentration, innovation, competition and interconnectedness, is reasoned. At the second level of the hierarchical model, the choice of the main indicators that determine the formation of banking clusters is substantiated. The generalizing results of the analysis of the selected indicators are presented. The expediency of using three main indicators is substantiated: number of branches, financial stability and balance profit of bank, which have the greatest impact on the possibility of creating a banking cluster. A cluster analysis is carried out, which resulted in the formation of six banking clusters. It is determined that the main advantages of creating banking clusters in Ukraine are: strengthening the image of regional clusters, facilitating information exchange within the business environment, direct financing of individual projects, expansion of banking networks, promoting transnational ties with other clusters or regions.

Keywords: cluster, cluster analysis, banking cluster, financial services market.

Fig.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 9.

Koliedina Kateryna O. – PhD (Economics), Lecturer of the Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (40 Sum'ska Str., Kharkiv, 61000, Ukraine)

E-mail: koliedinakateryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3928-8684>

Semenova Hanna I. – Senior Lecturer of the Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (40 Sum'ska Str., Kharkiv, 61000, Ukraine)

E-mail: annaishkh2903@gmail.com

Для інтеграції України в європейський простір та зайняття нею гідного місця в складі Європейського Союзу необхідною передумовою є перехід економіки до інноваційного типу, який передбачає впровадження інноваційних моделей, а саме, кластерів [1]. Посилення конкуренції на ринках фінансового посередництва в Україні, зокрема з глобальними банківськими групами, що володіють розвинутими банківськими технологіями, вимагає від українських банків прискорення інтеграції з іншими ланками соціально-економічної системи, іншими банківськими установами. Вирішення цього завдання пов'язане з необхідністю становлення кластерних ініціатив на ринку фінансових послуг [2].

Питанням формування та розвитку кластерів присвячено роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: Н. Внукова, В. Геєць, З. Герасимчук, О. Гоманюк, О. Маслак, Н. Мікула, Ю. Онищенко, М. Портер, Ю. Соцька, О. Ягольницький [1–9] та інші. Проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження щодо формування та діяльності кластерів, дотепер практично відсутні наукові розробки щодо банківських кластерів як форми взаємодії фінансових установ (на противагу виробничим кластерам).

Метою дослідження є виявлення можливостей створення в Україні об'єднань фінансових установ у вигляді банківського кластера.

Згідно з тлумаченням, яке надав Маслак О. О., «кластер є особливим видом об'єднань, що заснований на географічній близькості, наявності спільних технологій тощо, а кластеризація – це процес створення кластерів та інших мережевих інтегрованих структур шляхом вжиття організаційно-економічних заходів та забезпечення відповідних умов» [3, с. 124].

Для вирішення завдання стосовно створення банківського кластера використано метод аналізу ієрархій, запропонований американським системним аналітиком Т. Сааті [4], який дозволяє на базі квалі-

фікованих експертних оцінок здійснити технологічне передбачення можливого та бажаного стану організаційної системи, що розглядається, і вибір найбільш імовірного виду кластерного утворення. Розроблену ієрархічну модель прогнозування створення логічно можливого банківського кластера наведено на *рис. 1*.

Перший рівень цієї моделі включає сукупність ознак, властивих кластерним формам організації: територія, концентрація, інновації, конкуренція та взаємопов'язаність. Вибір такої сукупності ознак ґрунтується на тому, що вони найбільш точно відображають економічний зміст такого об'єднання.

Територія – учасники кластера існують на певній території, яка характеризується наявністю переваг: доступність спеціалізованих людських ресурсів, необхідної інфраструктури тощо. Основними показниками території для створення банківського кластера є кількість філіалів та походження капіталу, оскільки саме вони виступають тими точками зіткнення, які можуть сприяти прийняттю рішення про створення кластера між банками.

Конкуренція – банки – учасники кластера мають бути юридично незалежними для підтримання рівня конкуренції, яка спонукатиме кожного до розвитку. Всі процеси відбуваються в умовах безперервної, динамічної конкурентної боротьби всередині даної структури та децентралізації процесу ухвалення управлінських рішень усередині утворення кластерного типу. До основних показників конкуренції банків можна віднести такі: статутний капітал, фінансова стійкість, ліквідність, рейтинг банку, балансовий прибуток, вартість послуг та обсяг кредитного портфеля банку.

Взаємопов'язаність – зберігаючи конкуренцію, банки – учасники кластера пов'язані загальною метою – розширення частки ринку та підвищення конкурентоспроможності. Так, основними чинниками

Рис. 1. Ієрархічна модель вибору сценарію створення банківського кластера

взаємопов'язаності в створенні банківського кластера повинні стати кількість платіжних систем і мережа банкоматів. Це пов'язано з тим, що саме ці показники свідчать про наявність між банками співробітництва, яке може сприяти подальшому створенню між ними банківського кластера.

Інновації – певні зміни, які відбуваються відповідно до суспільних потреб у сфері функціонування банківської системи та полягають у переході до якісно нового стану структури механізму, технології, техніки або організації діяльності, у процесі реалізації яких досягається результат у вигляді кількісного та/або якісного науково-технічного, організаційного, екологічного, економічного та соціального ефекту [5]. Інновації є обов'язковою умовою функціонування кластера. Для вітчизняних банків інновації є не тільки критерієм оцінки конкурентоспроможності, але й умовою виживання на ринку. Тому особливо великого значення набуває їх здатність енергійно реалізовувати інноваційні проекти та ефективно управляти ними. У зв'язку з цим основними показниками інноваційності банків можуть виступити нематеріальні активи, що характеризують наявність у банку новітнього програмного забезпечення, ноу-хау тощо, а також запровадження нових банківських продуктів (послуг), які мають більш привабливі споживчі властивості порівняно з тими, що пропонувалися раніше та є якісно новими й можуть задовольнити неохоплені раніше потреби потенційного покупця.

Концентрація – кластерні об'єднання виникають на територіях, де зосереджено банки, для підтримання більш тісних взаємозв'язків та зменшення транзакційних затрат. Концентрація зайнятості в банках може бути передумовою для формування та розвитку кластера. Політика банку в умовах ринку потребує використання теоретичних підходів до

проведення аналізу впливу характеру та рівня конкуренції на процеси ціноутворення. Практична значущість оцінки показників концентрації ринку полягає в тому, що вони дозволяють дійти висновків щодо ринкової структури (монополія, олігополія, монополістична чи досконала конкуренція), яка безпосередньо впливає на формування та впровадження цінової політики. Необхідно зазначити, що найбільш розповсюдженими показниками оцінки концентрації є безпосередньо індекс концентрації, індекси Херфіндала – Хіршмана, Розенблюта та загальний індекс галузевої концентрації.

Другий рівень включає сукупність показників, які повною мірою характеризують ознаки, представлені на першому рівні цієї моделі. Вибір показників є одним із найважливіших складових кластерного аналізу та має бути обґрунтований з економічної точки зору, тобто обрані для аналізу показники мають об'єктивно характеризувати діяльність банків [6]. Виходячи з цього в дослідженні було обґрунтовано 19 основних показників, що визначають формування банківських кластерів.

Наступним етапом в оцінці пріоритету при виборі банків для створення банківського кластера за методом аналізу ієрархій є оцінка переваг властивостей за визначенням мір цих властивостей. Така міра утворюється як результат висловлювань суджень про ступінь впливу цих факторів. Для реалізації такої системи оцінки можливих сценаріїв формування банківського кластера проведено анкетування групи експертів, які за шкалою Т. Саати [4] заповнювалися в матриці парних порівнянь. Побудовано шість матриць: одна – для першого рівня ієрархії, п'ять – для другого рівня, та отримано узагальнюючі результати впливу різних показників на створення банківського кластера, які наведено в *табл. 1*.

Узагальнюючі результати аналізу показників, які впливають на створення банківського кластера

Ознака	Показник	Вплив в рамках групи, %	Загальний вплив, %
Територія	Кількість філіалів	87,50	32,38
Територія	Походження капіталу	12,50	4,63
Конкуренція	Статутний капітал	2,89	0,97
Конкуренція	Фінансова стійкість	24,69	8,28
Конкуренція	Ліквідність	10,38	3,48
Конкуренція	Рейтинг банку	14,66	4,92
Конкуренція	Балансовий прибуток	22,28	7,47
Конкуренція	Вартість послуг	15,06	5,05
Конкуренція	Об'єм кредитного портфеля	10,04	3,37
Інновації	Нематеріальні активи	50,00	6,36
Інновації	Нові банківські продукти (послуги)	50,00	6,36
Взаємопов'язаність	Кількість платіжних систем	50,00	5,78
Взаємопов'язаність	Мережа банкоматів	50,00	5,78
Концентрація	Індекс концентрації	20,00	1,03
Концентрація	Індекс Херфіндала – Хіршмана	25,71	1,33
Концентрація	Фокус «Взаємозв'язок»	25,71	1,33
Концентрація	Кількість платіжних систем	28,57	1,48

На основі проведених розрахунків зроблено висновок, що найбільший вплив у межах групи має: територія – кількість філіалів (87,5%); конкуренція – фінансова стійкість (24,69 %), балансовий прибуток (22,28%) та вартість послуг (15,06 %); інновації – банківські продукти (послуги) та нематеріальні активи банку мали однаково високий вплив у рамках цієї групи та дорівнювали по 50% кожний; концентрація – індекс ентропії (28,57%).

Що стосується загального впливу, то виділено три основні показники, які максимально впливають на можливість створення банківського кластера. До них увійшли: кількість філіалів (32,38%), фінансова стійкість (8,28%) та балансовий прибуток банку (7,47%). Такий результат є достовірним, оскільки дані критерії кластеризації відображають внутрішній зміст створення банківських кластерів.

Наступним кроком у дослідженні було проведення кластерного аналізу, основа мета якого – утворення схожих між собою груп банків. Даний метод дозволяє вирішити такі завдання:

- ✦ провести класифікацію банків з урахуванням відібраних критеріїв кластеризації, що відображають сутність і необхідність об'єднання зусиль банків на ринку фінансових послуг;
- ✦ перевірити передбачувані припущення про наявність певної структури у досліджуваній сукупності банків, тобто пошук існуючої структури банківського кластера;

- ✦ побудувати модель банківського кластера та встановити наявність зв'язків усередині сукупності банків (банківського кластера) [7].

Отже, в ході проведення кластерного аналізу було сформовано 6 банківських кластерів. Кожен кластер містить групу банків, що володіють властивістю щільності (щільність об'єктів усередині кожного кластера вище, ніж поза ним), дисперсією, відокремленістю від інших кластерів, формою, розміром. Складність кластерного аналізу полягає в тому, що об'єкти дослідження є багатовимірними, тобто описуються не одним, а трьома параметрами. Не є виключенням й те, що розподіл банків за кластерами може змінитися в разі проведення кластерного аналізу по інших критеріях.

До першого кластера увійшло два банки – АТ «Приватбанк» і ПАТ «Ощадбанк». Такий результат є достатньо зрозумілим, оскільки таке об'єднання зумовлено переважно тим, що ці банки за рейтингом НБУ [8] станом на 01.01.2020 р. обіймають перші дві сходинки серед українських банків, маючи значний обсяг активів, відповідно 314 106 млн грн і 250 487 млн грн і великий обсяг статутного капіталу – 206 060 млн грн і 49 473 млн грн відповідно. Слід зазначити, що банки, які входять у даний кластер, займають найбільш активну позицію на ринку банківських послуг, мають велику кількість встановлених кореспондентських зв'язків і максимально роз-

галужену систему відділень – 1974 та 2471 відділень відповідно, а їх балансовий прибуток і коефіцієнт надійності знаходяться на досить високому рівні. Об'єднання в кластер таких банків, як АТ «Приватбанк» і ПАТ «Ощадбанк», може дати максимальний ефект з урахуванням очікування синергетичного ефекту від їхньої співпраці.

До другого банківського кластера включено 50 банків, серед яких: ПАТ «Кредобанк», АТ «Мегабанк», ПАТ «Південний», АТ «Прокредит Банк», АТ «Укрсоцбанк» та багато інших. Для вивчення причин «випадання» даної сукупності зі всієї кількості необхідно провести більш ретельний аналіз ведення їх діяльності на ринку банківських послуг, а також політики в цьому напрямку. Однак треба зазначити, що до другого кластера увійшли банки переважно третьої та четвертої груп українських банків за рейтингом НБУ [8]. У зв'язку з тим, що в розглянуту сукупність банків входить дуже велика кількість «неоднорідних» об'єктів, які не встановлюють ніяких форм співробітництва між собою, вона не може слугувати досконалою моделлю формування банківського кластера, але не виключає можливості об'єднання окремих банків цієї групи до кластера.

До третього банківського кластера, згідно з проведеним кластерним аналізом, увійшло чотири банки, що мають досить високу фінансову стійкість: АТ «УкрСиббанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Креді Агріколь Банк» та АТ «Перший Український Міжнародний Банк». Формування даного кластера та його практична діяльність на ринку банківських послуг сприятиме підвищенню рівня та якості послуг, що надаються, зростанню конкурентоспроможності сектора та інноваційного потенціалу.

До четвертого кластера увійшло 10 банків (АТ «Правекс-банк», АТ «Сбербанк», АТ «Юнекс Банк», АТ «Піреус Банк МКБ», ПАТ «Універсал Банк», АТ «Таскомбанк», ПАТ «Акціонерно-комерційний банк «Львів», АТ «Ідея Банк», ПАТ «Банк Восток», АТ «Акцент-Банк»), а до п'ятого кластера – дев'ять українських банків, серед яких: АТ «Альфа-Банк», АТ «Акціонерний комерційний банк «Аркада», АТ «Східноукраїнський банк «Грант», АТ «Комерційний банк «Земельний Капітал», АТ «Акціонерний комерційний банк «Конкорд», ПАТ «Окс Банк», АТ «ОТП Банк», АТ «Акціонерний банк «Радабанк» та ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України». Вищезазначені банківські установи четвертого та п'ятого кластерів, на думку авторів, слід об'єднати за принципом однорідності встановлених міжбанківських зв'язків та активної позиції на ринку.

До шостого кластера увійшли два банки – АТ «Український Банк реконструкції та розвитку» та ПрАТ «Банк Фамільний». Визначення даної сукупності банків відбулося через їх менш високу активність на ринку банківських послуг (вищезазначені

банки мають лише по 1 відділенню). Отже, створення банківського кластера в цій групі малоімовірно.

З метою успішного створення та реалізації запропонованої моделі побудови банківських кластерів на вітчизняному ринку фінансових послуг необхідно доопрацювати та розширити перелік критеріїв кластеризації, розробити технологію формування банківських кластерів, а також позбутися певних бар'єрів, що існують на шляху створення банківських кластерів. Так, основними факторами гальмування створення банківських кластерів в Україні є: відсутність взаємної довіри між банками; конфлікт інтересів з партнерами по кластеру; відсутність часу та можливостей; відсутність спільних ідей; відсутність спільної технологічної бази; нестача кваліфікованого персоналу.

Очікуваний ефект від реалізації кластерних ініціатив у межах вищезазначеного переліку банківських установ передбачає:

- ✦ позитивний вплив кластера на регіональну економіку – показники зростання прибутковості та результативності діяльності на рівні банку, доданої вартості на рівні кластера та банківського сектора;
- ✦ зростання рівня розвитку людського капіталу – рівня продуктивності праці, кількості осіб залучених у діяльність кластера через участь у програмах профпідготовки, кількості дипломованих фахівців залучених до кластера;
- ✦ зростання рівень розвитку зовнішніх зв'язків;
- ✦ зростання рівня соціальної активності;
- ✦ поліпшення якості ділового клімату;
- ✦ розвиток інновацій у кластері (характеризують показники обсягів коштів, залучених з державних і приватних джерел у рамках кластера, обсягів інвестицій у нові технології, кількості нових банківських продуктів);
- ✦ підвищення конкурентоспроможності кластера (оцінюється виходячи з кількості угод, укладених членами кластера (банками) [9, с. 135].

ВИСНОВКИ

Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних фінансових установ необхідне об'єднання зусиль учасників ринку фінансових послуг. Реалізація співробітництва фінансових установ можлива в різних варіантах, однак найбільш перспективним є становлення кластерних ініціатив, а саме: формування банківських кластерів. При створенні банківських кластерів передбачається: зміцнення іміджу регіональних кластерів, установлення контактів з іншими мережами та кластерами без подальшої спеціалізації, полегшення інформаційного обміну між бізнес-середовищами, пряме фінансування окремих проектів, розширення банківських мереж, сприяння транснаціональним зв'язкам з іншими кластерами чи регіонами.

З вибором трьох критеріїв кластеризації виникла можливість розбити всі банки України (77 банків) на шість кластерів, з яких п'ять можуть бути ефективно діючими на ринку банківських послуг. В умовах посилення конкуренції з боку іноземних банків, зростання вимог до достатності капіталу, ліквідності та платоспроможності стає очевидним, що проблема розвитку даного ринку України не може бути вирішена шляхом ведення окремими банками самостійної політики в цьому напрямку. Таким чином, запропонований варіант поділу банків на шість кластерів може бути взятий за варіант становлення кластерних ініціатив. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Колєдіна К. О. Інновації як фактор конкурентоспроможності України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 9. Ч. 1. С. 39–43. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09/08.pdf
2. Ягольницький О. А. Аналіз взаємодії учасників фінансового кластеру. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. № 34. С. 427–431.
3. Маслак О. О. Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2019. 582 с.
4. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. М. : Радио и связь, 2002. 278 с.
5. Колєдіна К. О. Економічна оцінка інноваційного розвитку промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ, 2018. 27 с.
6. Онищенко Ю. І., Заяць Е. Л. Ідентифікація й оцінка бізнес-моделей банків України на основі кластерного аналізу. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 2. С. 100–104.
7. Соцька Ю. І. Методологічні засади кластерного аналізу конкурентоспроможності банків України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 2. С. 177–185. DOI: <http://dx.doi.org/10.18371/fcaptp.v2i19.57261>
8. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
9. Герасимчук З. В., Гоманюк О. К. Розвиток регіональних ринків банківських послуг: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 324 с.

REFERENCES

- Herasymchuk, Z. V., and Homaniuk, O. K. *Rozvytok rehionalnykh rynkiv bankivskykh posluh: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Development of Regional Markets of Banking Services: Theory, Methodology, Practice]. Lutsk: Vezha-Druk, 2016.
- Koliedina, K. O. "Ekonomichna otsinka innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv" [Economic Assessment of Innovative Development of Industrial Enterprises]: *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04*, 2018.
- Koliedina, K. O. "Innovatsii yak faktor konkurentospromozhnosti Ukrainy" [Innovations as the Factor of Competitiveness of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriia «Ekonomichni nauky»*. 2014. http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_09/08.pdf
- Maslak, O. O. "Formuvannia ta rozvytok system klasteryzatsii natsionalnoi ekonomiky" [Formation and Development of Clustering Systems of the National Economy]: *dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.03*, 2019.
- Ofitsiynyi sait Natsionalnogo banku Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua>
- Onyshchenko, Yu. I., and Zaiats, E. L. "Identyfikatsiia i otsinka biznes-modelei bankiv Ukrainy na osnovi klasterneho analizu" [Identification and Evaluation of Bank Business Models in Ukraine Based on Cluster Analysis]. *Rehionalna ekonomika ta upravlinnia*, no. 2 (2019): 100-104.
- Saati, T. *Prinyatiye resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Making Decisions. Hierarchy Analysis Method]. Moscow: Radio i svyaz, 2002.
- Sotska, Yu. I. "Metodolohichni zasady klasterneho analizu konkurentospromozhnosti bankiv Ukrainy" [Methodological Basis of Cluster Analysis of the Competitiveness of Ukrainian Banks]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, no. 2 (2015): 177-185. DOI: <http://dx.doi.org/10.18371/fcaptp.v2i19.57261>
- Yaholnytskyi, O. A. "Analiz vzaiemodii uchasnykiv finansovoho klasteru" [Analysis of the Interaction of Financial Cluster Participants]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 34 (2011): 427-431.